

GEZONDHEID IN BEELD

Literatuurstudie

Deelrapport 1

November 2002

Bouman E&E Development

Drs. Manon Bueving
Dr. Martine Bouman

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
1.1 Definities	3
2. Seksuele ontwikkeling bij jongeren	6
2.1 Gender en etniciteit aspecten	7
3. Jongeren en televisie representatie	9
3.1 Seksualiteit op tv	9
4. Invloed van televisie op jongeren	11
4.1 Cultivatietheorie	11
4.2 Betrokkenheid	11
4.3 Rolmodellen op televisie	12
5. Modellen voor gezondheidsbevordering	13
5.1 Stages of change	13
5.2 De sociale leertheorie, rolmodellen en Sociaal Cognitieve Theorie	14
5.3 Seksuele interactietheorie	16
6. Analysemethoden	19
6..1 Discours analyse	19
6..2 Semiotiek	20
6..3 Het model van Fiske	20
6.4 Afweging analysemethoden	22
7. Aanknopingspunten voor representatie	24
Literatuur	26

1 Inleiding

Jongeren kijken veel televisie. Vooral soapseries zijn populair. Populaire soapseries beïnvloeden de jongeren. Alhoewel in de series seksualiteit veelvuldig aan bod komt, wordt er lang niet altijd veilig gevreeën en er wordt niet of nauwelijks onderhandeld over het gebruik van condooms. In de series lijkt het alsof vrijen niets te maken heeft met gezondheid. Vooral voor jongeren, voor wie de media een belangrijke bron van informatie op het gebied van seks zijn, is dit een gemiste kans. Programmamakers laten onbewust mogelijkheden liggen. En gezondheidsbevorderaars weten aan de andere kant niet hoe ze boodschappen moeten vertalen in spannende en aantrekkelijke verhaallijnen. Het project *Gezondheid in Beeld* wil hierin verandering aanbrengen.

Het doel van het project *Gezondheid in Beeld* is een Entertainment-Education (E-E)¹ kader te ontwikkelen bij gezondheid- en mediaprofessionals. Dit wordt tot stand gebracht door aan de hand van concrete televisiebeelden na te gaan hoe optimale (zowel dramatechnisch als voorlichtingskundig) audiovisuele representaties van gezonde seksualiteit voor jongeren verwerkt kunnen worden in soap- en dramaseries. Vervolgens worden de resultaten uit het onderzoek geïmplementeerd in de televisiepraktijk. Het project *Gezondheid in Beeld* bestaat daarom uit meerdere fasen. Kort gezegd: onderzoek, terugkoppeling naar de praktijk en implementatie van de resultaten in de praktijk.

Vragen voor het literatuuronderzoek

Deze notitie beslaat het eerste deel van de eerste projectfase, het literatuuronderzoek. Het literatuuronderzoek is opgezet vanuit de volgende centrale vraag: **welke aanknopingspunten geeft de literatuur voor een onderzoek naar de representatie van gezonde seksualiteit voor jongeren in Nederlandse, bij jongeren populaire, hedendaagse televisieseries?**

De deelvragen zijn als volgt:

- Welke definities kunnen aan de centrale begrippen (gezonde seksualiteit, veilig vrijen, jongeren) van het project *Gezondheid in Beeld* worden toegekend?
- Welke selectiecriteria voor soapserie fragmenten op het gebied van gezonde seksualiteit blijken uit de literatuur?
- Waaruit bestaat de seksuele ontwikkeling van jongeren?
- Welke televisieanalysemethoden zijn er?
- Welke analysemethode is het meest geschikt voor dit onderzoek?

1.1 Definities

Waar begint seksualiteit en waar eindigt het? In verschillende televisieonderzoeken worden verschillende definities gehanteerd. Enerzijds wordt soms gekeken naar elke 'daad' van of referentie aan seks, inclusief prostitutie en verkrachting, anderzijds wordt soms enkel gekeken naar zichtbare vormen van seksualiteit, zonder criminele vormen van seks en in weer andere gevallen worden ook gesprekken over seksualiteit en verleidingen meegerekend (Greenberg & Busselle, 1996; Greenberg

---

¹ De Entertainment-Education (E-E) strategie is: "het proces van het doelbewust ontwerpen en implementeren van een mediërende communicatievorm die in staat is om mensen te amuseren zowel als voor te lichten, om daarmee verschillende stadia van prosociale (gedrags)verandering te bevorderen en mogelijk te maken" (Bouman, 1999:25).

& Hofschire, 2000; Kunkel, Cope & Colvin, 1998; Kunkel, Cope & Biely, 1999; Straver, 1985).

In dit project wordt specifiek gekeken naar het begrip *gezonde* seksualiteit. Gezonde seksualiteit wordt door Stichting soa-bestrijding gedefinieerd als: “*de mogelijkheid om te genieten van seksualiteit zonder zichzelf of anderen op een somatische, emotionele of sociale wijze te beschadigen*”. Daarom worden in dit onderzoek soapserie fragmenten die buiten deze definitie vallen, zoals verkrachting en seksueel geweld, niet gebruikt.

In dit onderzoek wordt uitgegaan van een brede definitie van seksualiteit, die begrensd wordt door de notie van gezonde seksualiteit, zoals hierboven geformuleerd. Gezonde seksualiteit kan zich op verschillende manieren uiten. Ten eerste in het **toenaderingsgedrag**, door Straver (1985:77) gedefinieerd als: “verbale en non-verbale gedragingen met een (in)directe emotionele strekking”. Hieronder valt lachen, aardig doen, flirten, elkaar op een bijzondere manier aankijken en positief reageren op wat de ander zegt of doet. Ten tweede horen **uitingen van potentiële of waarschijnlijke seksuele intimiteit** bij gezonde seksualiteit. Lange zoenen, streling, omhelzing, vormen van voorspel, suggestief of flirterig gebruik van lichaam en gerepresenteerde of sterk geïmpliceerde seksuele gemeenschap vallen hieronder. Ten derde uit gezond seksueel gedrag zich onder de noemer van ‘referenties aan seksualiteit’ of **seksuele dialoog**: gesprekken over seksueel gedrag, over seksuele onderwerpen en over verantwoordelijkheid van zichzelf of derden in verleden, heden en toekomst; discussies over veilig vrijen, abortus en maagd zijn; gebruik seksuele taal, seksuele toespelingen, verleidelijke conversaties; informatie van een expert (bijvoorbeeld een dokter of verpleegkundige) en technische informatie (Greenberg & Busselle, 1996; Greenberg & Hofschire, 2000; Kunkel, Cope & Colvin, 1998; Kunkel, Cope & Biely, 1999).

Met name de uitingen van potentiële of waarschijnlijke seksuele intimiteit en de seksuele dialoog zijn geschikt als selectiecriteria van de (soap)seriefragmenten, omdat deze aspecten aanknopingspunten bieden voor gezondheidsbevordering en het thema veilig vrijen.

Naast uitingen van gezond seksueel gedrag, dient voor dit onderzoek het concept veilig vrijen een concrete definitie te krijgen. De Rutgers Nisso Groep geeft de volgende definitie van preventief en veilig seksueel gedrag: “het op basis van een realistische inschatting van het risico op AIDS/SOA-besmetting, de seksuele interactie zodanig te sturen dat het risico op besmetting adequaat vermeden wordt” (Rademakers et.al., 1992:14). Het onderzoek waarbinnen deze definitie werd vormgegeven concentreerde zich echter enkel op SOA. Voor jongeren is het ook van belang om tegen ongewenste zwangerschappen de juiste maatregelen te kunnen nemen. Daarom wordt de definitie van de Rutgers Nisso Groep in *Gezondheid in Beeld* overgenomen, maar wel aangevuld met het risico van een ongewenste zwangerschap. De definitie die nu in dit project wordt gehanteerd voor veilig vrijen luidt als volgt: **het op basis van een realistische inschatting van het risico van ongewenste zwangerschap, AIDS en SOA besmetting de seksuele interactie zodanig sturen dat de risico’s op bevruchting én besmetting adequaat vermeden worden.**

Het begrip jongere kent verschillende definities in verschillende contexten. In de literatuur is er een variatie aan de leeftijdsgrenzen voor de groep jongeren terug te vinden, waarbij men de laatste jaren de grens naar boven optrekt, bijvoorbeeld 15-26

jarigen (SARV International, 1997). In de kijkonderzoeken van NOS Kijk- & Luisteronderzoek en Stichting Kijkonderzoek wordt echter de leeftijdsgroep van 13 tot 19 jarigen gehanteerd. Deze definitie wordt in dit onderzoek overgenomen, omdat het zo mogelijk is te zien hoeveel jongeren van 13 tot 19 jaar naar welke programma's kijken.

Om de analyse voldoende diepgang te geven is gekozen voor drie onder jongeren populaire Nederlandse series. Dat zijn de dagelijkse soaps *Goede Tijden Slechte Tijden* en *Onderweg naar Morgen* en de wekelijks uitgezonden serie *Costa!*². Deze programma's zijn niet alleen populair onder de jongeren, maar vallen ook onder de entertainmentsector van televisie. Zij maken gebruik van verteltechnieken waarin E-E boodschappen verpakt kunnen worden. Bovendien passen deze programma's bij de constatering dat vaker uitgezonden programma's aan jongeren de mogelijkheid bieden om zich met de terugkerende personages te identificeren, waardoor de mogelijkheid groter wordt dat deze personages als voorbeeld dienen voor de jongeren (Ward & Rivadeneyra, 1999).

---

² Op het moment van afronden van het literatuuronderzoek wordt overwogen de nieuwe AVRO dramaserie *Najib & Julia* (start januari 2003) ook in de analyse op te nemen.

2 Seksuele ontwikkeling bij jongeren

Voordat de representatie van seksualiteit op televisie nader bestudeerd kan worden, moet eerst meer duidelijk worden over de fasen van seksuele ontwikkeling. Seksuele gezondheid is namelijk niet vanzelfsprekend aan- of afwezig bij mensen, maar kan gezien worden als een voortdurend leerproces. Met name voor jongeren, met weinig seksuele ervaring, is het belangrijk dat dit leerproces zo vroeg mogelijk leidt tot gezond gedrag.

Het verloop van het seksuele ontwikkelingsproces van jongeren bestaat uit een stapsgewijs leerproces. Stravers en Rademakers (Straver & Rademakers, 1996) beschrijven deze ontwikkeling als volgt. Het seksuele ontwikkelingsproces van jongeren neemt ongeveer vier jaar in beslag, waarin de jongere bij een gezonde ontwikkeling van eenvoudige naar complexe seksuele interacties groeit. Na dit leerproces volgt een experimentele fase, die duurt tot aan de keuze voor een definitieve relatie. Een kenmerk van deze experimentele fase wordt door Straver en Rademakers "permissiviteit met affectie" genoemd. Dit wil zeggen dat jongeren zichzelf toestemming geven te experimenteren met seks, zonder een vaste relatie te hebben, maar wel met een bepaalde mate van genegenheid voor de seksuele partner. In de experimentele fase is in aansluiting op dat kenmerk eveneens sprake van toenemende integratie van lust en genegenheid en van opeenvolgende, kortdurende monogame relaties. Onder invloed van leeftijd en ervaring veranderen normatieve opvattingen en gaan jongeren genuanceerder denken, wat leidt tot meer risicogedrag. Jongeren leven dan niet meer met vaste gedragsregels, maar maken per gebeurtenis een inschatting van de risico's en de noodzaak tot het nemen van preventieve maatregelen. Er treedt zo een natuurlijk leerproces op, waarin betekenisverruiming, grotere interactionele en relationele complexiteit en ontwikkeling van de interactionele vaardigheden optreedt (voor een uitgebreidere verhandeling over het seksuele leerproces van jongeren wordt verwezen naar Straver en Rademakers, 1996:96).

Volgens Straver en Rademakers zijn de maatschappelijke voorwaarden voor een succesvol natuurlijk leerproces van jongeren, een open en positieve opstelling van ouders tegenover de seksualiteit van hun kinderen en het ervaren van een gelijkwaardige verhouding tussen de seksen. De individuele voorwaarden voor het leerproces zijn voldoende zelfvertrouwen hebben en daarnaast het hebben van voldoende sociale steun en mogelijkheden tot uitwisseling van ervaringen met vrienden en vriendinnen.

Uit bovenstaand stuk valt af te leiden dat bij een gezonde seksuele ontwikkeling de preventie goed geregeld zou moeten zijn. Dat is echter niet vanzelfsprekend het geval. In Nederland is de meest gebruikte anticonceptievorm de pil. Het pilgebruik is hier beter ontwikkeld dan het condoomgebruik (Rademakers, 1995). De bescherming tegen ongewenste zwangerschap is daardoor beter geregeld dan de bescherming tegen SOA en AIDS. Uit het recente onderzoek naar seksualiteit onder Vmbo-scholieren (gemiddelde leeftijd 14 jaar) (Van Fulpen e.a., 2002), blijkt dat ongeveer een kwart van de jongens en één op de vijf meiden wel eens gemeenschap heeft gehad. Bijna eenderde van de scholieren met ervaring, heeft bij de laatste keer geslachtsgemeenschap geen condoom gebruikt. Bijna één op de zes gebruikte bij de laatste keer helemaal geen voorbehoedmiddel.

Veilig vrijen is dus onder jongeren niet vanzelfsprekend. Naast een gezonde natuurlijke ontwikkeling moeten er extra stappen genomen worden voor veilig

vrijgedrag. Welke stappen zouden jongeren moeten kunnen zetten om een condoom effectief te gebruiken en hoe kan dit in een preventieprogramma terugkeren? Schaalma en Kok (2001) geven een aantal voorwaarden voor het effectief gebruik van condooms door jongeren (zie hiervoor Schaalma en Kok, 2001:362). Ten eerste dienen jongeren een adequate beslissing te nemen over toekomstig condoomgebruik ter bescherming van SOA en zwangerschap. Ze moeten dus beslissen dat het nodig is ze te gebruiken en ze moeten zich voornemen het condoom te gaan gebruiken. Vervolgens moeten ze condooms daadwerkelijk kopen. Hiervoor is het noodzakelijk dat condooms beschikbaar zijn voor de jongeren. Belangrijk is ook dat, wanneer ze zijn gekocht, de condooms regelmatig meegenomen worden. Wanneer zich dan een potentiële sekssituatie voordoet, dient de jongere te communiceren met de potentiële sekspartner over het gebruik van condooms. Dit moet niet alleen binnen de context van 'one-night-stands', maar ook bij reguliere afspraken. Hierbij is het volgens Schaalma en Kok van belang dat de jongere helder kan communiceren, wat overeenkomt met het belang dat Straver en Rademakers hechten aan interactie en interactiecompetentie. Hierop wordt later nog teruggekomen. Ten slotte moeten de condooms correct én consistent gebruikt worden, ook in wat jongeren beschouwen als stabiele en langdurige relaties (gemiddeld duren deze volgens Schaalma en Kok drie maanden).

Dit leidt tot de volgende determinanten van condoomgebruik die volgens Schaalma en Kok (zie Schaalma en Kok, 2001:363) in een Aids-preventieprogramma dienen te worden opgenomen:

1. kennis van AIDS en risico;
2. houding van jongere, met name ten aanzien van het consistente condoomgebruik;
3. sociale invloeden, met name de ideeën die jongeren hebben over de ideeën van anderen ten aanzien van het consistente condoomgebruik;
4. 'self-efficacy' oftewel zelfeffectiviteit stimuleren, vooral de vaardigheden condooms te kopen en regelmatig mee te nemen, te onderhandelen over het gebruik van condooms en effectief de condooms te gebruiken.

2.1 Gender en etniciteit aspecten

Vanwesenbeeck en haar collegae wijzen op de rol die gender en cultuur spelen in de beïnvloeding van al dan niet veilig seksueel gedrag (Vanwesenbeeck e.a., 2002). Verschillende determinanten verklaren de intentie tot veilig vrijgedrag: kennis, risicoperceptie, attitude, sociale norm en eigen effectiviteit. Binnen deze determinanten zijn er verschillen te onderscheiden naar gender en etnisch-culturele aspecten.

Het blijkt dat risico bij meisjes met name wordt veroorzaakt door de situatie en de partner, omdat ze meer gericht zijn op de relatie dan op seks én minder assertief. Dit gaat vooral op wanneer er sprake is van verliefdheid en seriële monogamie. De meisjes wensen bij verliefdheid (ook in 'losse' relaties) meer intimiteit. Tegelijkertijd beschouwen de meisjes de 'vaste relaties' (seriële monogamie) als minder risicovol. De voorlichting zou dan ook gericht moeten zijn op: het beter voorbereid zijn op seksuele interacties, het weerstand kunnen bieden aan sociale druk van de partner, de sociale norm, verkeerde interpretaties en het (seksueel) assertief durven zijn (Vanwesenbeeck e.a., 2002).

Bij voorlichting aan jongens gaat het vooral om de waarneming van het eigen risico, dat te laag wordt ingeschat en het risico van de partner op ongewenste

zwangerschap en grensoverschrijdend gedrag, dat door jongens minder sterk wordt beleefd. Daarnaast zou empathie voor de partner en gelijkwaardigheid in seksuele contacten gestimuleerd moeten worden. De voorlichting zou voor jongens gericht moeten zijn op hun communicatieve vaardigheden (Vanwesenbeeck e.a., 2002). Over de man-vrouw rollen in de seksuele interactie bestaan in de samenleving normen. Alhoewel niet meer zo sterk als vroeger, wordt van jongens nog altijd meer initiatief en stoerheid verwacht en van meisjes terughoudendheid en verleiding. Naarmate deze traditionele ideeën sterker worden aangehangen, is mannelijke overheersing en onveilig vrijgedrag waarschijnlijker. Deze traditionele denkbeelden zijn onder allochtone jongeren in verhouding sterk aanwezig (Vanwesenbeeck e.a., 2002).

Verschillende etnisch-culturele achtergronden leiden tot verschillende seksuele normen en waarden en verschillende seksuele betekenissen. Deze verschillen beïnvloeden weer het seksueel risicogedrag. Zo is bij Turkse en Marokkaanse jongens een tekort te zien aan kennis van hiv en andere soa en bij besmetting aan kennis van het belang van partnerwaarschuwing en periodieke controle. Bij meisjes met een Islamitische achtergrond blijkt seksuele angst een specifieke betekenis te hebben. Vanuit het culturele verbod op seksuele activiteit voor het huwelijk en de maagdelijkheidsnorm, bereiden islamitische meiden zich vaak niet voor op seksuele contacten en discussiëren en reflecteren zij minder over anticonceptie en soa-bescherming. Als zij dan toch vrijen, zijn ze relatief bang en hebben ze geen voorzorgsmaatregelen genomen, wat de kans op risicovol gedrag vergroot. Voorlichting aan jongeren zou afgestemd moeten worden op de etnisch-culturele verschillen die een rol spelen bij seksueel risico (Vanwesenbeeck e.a., 2002).

3 Jongeren en televisie representatie

Televisie speelt een grote rol in het dagelijkse leven. Taal, cultuur en geschiedenis komen hier samen en werpen zo een blik op de wereld. Televisie is daardoor mede bepalend voor de manier waarop mensen de samenleving en zichzelf daarin waarnemen (De Leeuw, 2001). Met het wegvallen van traditioneel blikbepalende instanties zoals de kerk, wint de televisie terrein. Televisie kan met haar invloed een onderwijzende functie vervullen. Hiertoe dient televisie herkenbaar te zijn en een bruikbaar kader voor interpretatie aan kijkers bieden (De Leeuw, 1999). De Leeuw stelt dat "hoe 'opener' een programma is, hoe meer mogelijkheden voor verschillende interpretaties er zijn" (De Leeuw, 2001:26). Herkenbaarheid is overigens ook van belang voor de omvang van succes, de mate van aandacht waarmee gekeken wordt en de aantrekkelijkheid van een programma (Bueving, 2001; Costera-Meijer, 2001; Steele, 1999). Daarnaast speelt het een grote rol in het als geloofwaardig zien van de inhoud van een programma (Steele, 1999). Vooral voor jongeren, die bezig zijn uit te vinden wat hun identiteit is (Bueving, 2001), heeft televisie een belangrijke rol als onderwijzer. Met name een soapserie kan volgens De Leeuw als een onderwijzer dienen, door: "(...) met behulp van haar vertelconventies (zoals het belichten van een probleem van alle kanten) kijkers handelingsmodellen aan te reiken door juist de emotionele implicaties van keuzes te laten zien" (De Leeuw, 2001:28). De handelingsmodellen kunnen met vertelconventies, maar ook met behulp van rolmodellen, personages waarmee het publiek zich kan identificeren, worden aangeboden. Naast de handelingsmodellen die televisie in het algemeen kan verschaffen, is televisie door haar niet bedreigende en verhalende stijl, voor jongeren specifiek een belangrijke bron van seksuele handelingsmodellen (Signorielli, 1990:109).

3.1 Seksualiteit op tv

Niet alleen in de literatuur wordt televisie als bron van seksuele informatie gesignaleerd. Uit Amerikaans onderzoek blijkt dat jongeren zelf ook aangeven dat ze televisie gebruiken om seksuele en romantische vaardigheden te leren kennen en normen te ontwikkelen voor seksueel gedrag. Jongeren hebben daarbij een ruime keuze, want in televisie amusementsprogramma's komen seksueel gerelateerde boodschappen veelvuldig voor. Overigens ligt daarbij niet vaak de nadruk op seks zelf, op de Amerikaanse televisie wordt er meer (zijdelings) over seks gepraat dan getoond. Deze gesprekken over seks blijken voor jongeren juist belangrijk te zijn bij het ontwikkelen van hun standpunt over seksuele zaken. De dialogen over seks geven informatie over normen, gewoonten en motieven (Kunkel, Cope & Biely, 1999:235). Onderzoek naar de manier waarop jongeren televisie gebruiken voor hun seksuele ontwikkeling is in Nederland, voor zover bekend, niet uitgevoerd. Wel blijkt uit onderzoek dat jongeren televisie gebruiken als informatiebron op allerlei gebieden die relevant zijn voor hun leven op dat moment en hun eigen identiteit (Bueving, 2001). Seks en seksualiteit maakt daar deel van uit. Bovendien blijkt uit het recent gehouden onderzoek onder Vmbo-scholieren (Van Fulpen e.a., 2002) dat jongeren televisie inderdaad als bron van informatie gebruiken, naast andere bronnen zoals school.

Alhoewel het onderwerp seks regelmatig en veelvuldig op de een of andere manier op de buis verschijnt, vooral in onder jongeren populaire genres als soaps,

dramaserieën en comedy's, is er maar weinig aandacht voor veilig vrijen, anticonceptie en preventief gedrag. Zelden wordt gesproken over condoomgebruik of seksueel overdraagbare aandoeningen in een romantische scène (Greenberg & Busselle, 1996; Signorielli, 1990; Kunkel, Cope & Biely, 1999). In soaps en dramaserieën komen de meeste seksuele gedragingen voor tussen ongetrouwde mensen. Impliciet kan volgens een aantal onderzoekers zo niet alleen de boodschap overkomen dat seks met meerdere partners normaal is, maar ook, omdat veilig vrijen niet aan bod komt, dat het niet noodzakelijk is om voorzorgsmaatregelen te nemen (Signorielli, 1990; Greenberg & Busselle, 1996). Alhoewel uit onderzoek (Kunkel, Cope & Colvin, 1998; Greenberg & Busselle, 1996) blijkt dat in de loop der jaren in soaps meer aandacht is gekomen voor mogelijke negatieve consequenties van seks, komen nog altijd meer positieve consequenties (39,6 %) naar voren, dan negatieve (7,4%) (Kunkel, Cope & Colvin, 1998: tabel 15).

Greenberg en Hofschire (2000) noemen drie factoren die het effect van seksuele inhoud van televisieprogramma's op jongeren beïnvloeden. Ten eerste de leeftijd van de jongere. Oudere tieners begrijpen beter wat ze zien, zijn er meer mee op hun gemak en zoeken programma's met een seksuele inhoud eerder op. Ten tweede is de sekse van invloed op het effect. Meisjes gebruiken media eerder om zichzelf over relaties en seks te onderwijzen dan jongens. Ten derde is de mate van realisme van het uitgebeelde van invloed: realistische mediaboodschappen hebben de grootste impact op jongeren (Greenberg & Hofschire, 2000; Bueving, 2001).

Met deze drie factoren zou rekening gehouden moeten worden bij het verbeelden van seksualiteit op televisie. In het geval van Entertainment-Education televisie, zou dit betekenen dat de seksuele inhoud afgestemd dient te worden op de leeftijdscategorie van de doelgroep. Bij de uitbeelding van veilig vrijen kan voor jongere tieners gedacht worden aan een impliciete stijl. Bijvoorbeeld door personages te laten praten over veilig vrijen, in plaats van het veilig vrijen zelf te verbeelden. Er zouden leermomenten in scènes met seksuele inhoud ingebouwd moeten worden, bijvoorbeeld door te tonen hoe het onderwerp veilig vrijen goed aangeroerd kan worden zonder het moment te bederven. Tot slot zouden de verhaallijnen en scènes realistisch moeten zijn.

Daarnaast reikt Amerikaans onderzoek nog drie thema's aan die televisie kan gebruiken bij de verbeelding van de risico's en verantwoordelijkheid die gepaard gaan met seksualiteit. Ten eerste seksueel geduld: het wachten tot de relatie stabiel is en beide partners aan seks toe zijn. Ten tweede het nemen van seksuele verantwoordelijkheid om SOA en zwangerschap te voorkomen. Tot slot is verbeelding van de risico's of ongewenste consequenties van ongepland of onverantwoordelijk seksueel gedrag mogelijk (Kunkel, Cope & Biely, 1999; Greenberg & Busselle, 1996).

4 Invloed van televisie op jongeren

Jongeren besteden veel tijd aan televisie kijken. Al eerder werd de functie van televisie als leraar genoemd. Bragg en Buckingham maakten een evaluatie van verricht onderzoek naar de relatie tussen jongeren en seks op televisie (Bragg & Buckingham, 2002). Zij signaleerden dat er weinig onderzoek naar de effecten van seksuele inhoud in televisieprogramma's op jongeren is verricht en dat datgene wat aan onderzoek is gedaan vooral uit Amerika komt (Bragg & Buckingham, 2002:1). De gebruikte onderzoeksmethoden worden door Bragg en Buckingham getypeerd als "superficial and mechanical" (ibid.) en de resultaten "inconclusive and problematic" (ibid.). Desondanks mag worden aangenomen dat seksuele inhoud op televisie een bepaalde invloed heeft op jongeren, aldus Bragg en Buckingham. Er zijn verschillende theorieën over welk effect televisie op jongeren kan hebben. Hieronder worden de voor dit onderzoek meest relevante behandeld.

4.1 Cultivatietheorie

De cultivatietheorie gaat uit van een "effectproces" bij de televisiekijker (Kunkel, Cope & Colvin, 1998:1), wat wil zeggen dat mensen die vaak televisie kijken in toenemende mate gaan geloven dat wat op televisie vertoond wordt een juiste weergave van de realiteit is. Bovendien zouden kijkers de houdingen en het gedrag vervolgens van televisie overnemen (Ward & Rivadeneyra, 1999). Dit zou blijken uit diverse Amerikaanse onderzoeken die uitgaan van de cultivatietheorie. Hieruit bleek bijvoorbeeld dat onder frequente kijkers van zogenaamde seksueel georiënteerde genres als soaps en videoclips, zwangerschappen meer voorkwamen, meer overspel gepleegd werd, een liberalere seksuele houding geuit werd en een grotere seksuele ervarenheid was (Greenberg & Hofschire, 2000; Ward & Rivadeneyra, 1999). Helaas is geen informatie bekend over dergelijke Nederlandse onderzoeken.

Deze onderzoeken houden echter geen rekening met de contextuele factoren die van invloed kunnen zijn op kijkers en gaat van een simpele input-output relatie tussen televisie en kijker uit. Zoals Bragg en Buckingham constateren, negeren onderzoekers belangrijke factoren als genre, kennis van fans en de bekwaamheid van kijkers om wat ze op televisie zien te hanteren (Bragg & Buckingham, 2002). Diverse factoren zijn van invloed op de productie van betekenis. Naast de genoemde factoren, kan ook gedacht worden aan de omgevingsfactoren van de kijker, de vrienden, ouders, opleiding en het kennisniveau. Bovendien komen de bovenstaande gegevens uit Amerikaans onderzoek, waarvan de uitkomsten niet noodzakelijkerwijs voor alle andere landen ter wereld hoeven op te gaan.

4.2 Betrokkenheid

De kijkfrequentie is maar een deel van de manier waarop televisie invloed heeft op de kijker. Er spelen nog meer processen mee, zoals ook te zien zal zijn bij de bespreking van de televisie analysemethoden. De mogelijke invloed van televisie op de verwachtingen en houdingen van kijkers is divers en complex. Eén aspect is de mate van betrokkenheid van de kijker bij een televisieprogramma (Ward & Rivadeneyra, 1999). De mate van betrokkenheid lijkt impact te hebben op hoe de kijker beïnvloed wordt door een programma. Deze betrokkenheid van de toeschouwer kent volgens Ward en Rivadeneyra vijf aspecten (zie ook Ward & Rivadeneyra, 1999:239): de motivatie om te kijken, de mate waarin actief naar een

programma gekeken wordt, het waargenomen realiteitsgehalte van wat bekeken wordt, de mate van identificatie en tot slot de waargenomen relevantie voor de eigen persoonlijkheid. Eerder is al geconstateerd dat de invloed van een programma groter is naarmate de kijker het programma meer als realistisch, geloofwaardig en relevant beschouwt. De aspecten identificatie en relevantie worden in de sociale leertheorie van Bandura nader behandeld.

4.3 Rolmodellen op televisie

Een boodschap op televisie, bijvoorbeeld een boodschap op het gebied van veilig vrijen, moet volgens Straver (1980) aan bepaalde eisen voldoen om positieve emoties en positieve identificatie te weeg te brengen. Het onderwerp en/of het personage moet dicht bij de kijker staan en, nog belangrijker, het moet betrouwbaar en geloofwaardig overkomen. Dit kan bijvoorbeeld door een rolmodel in te schakelen voor de uiting van de boodschap. Vooral voor jongeren werkt dit goed, omdat zij meer dan volwassenen op zoek zijn naar rolmodellen. "Tieners zoeken een idool dat bij hen past, iemand die op dezelfde golflengte zit. Dat versterkt de eigen, nog vaag ontwikkelde persoonlijkheid." (Paul Rutten in: Latijnhouwers, 1999:13-14). Ook hier blijft herkenbaarheid dus van belang, maar dan in combinatie met het kunnen opkijken tegen een ideaal.

Herkenbare rolmodellen zijn dus van belang om boodschappen op televisie aan jongeren over te brengen. Rolmodellen kunnen positief, negatief of 'transitioneel' (veranderend van antisociaal naar prosociaal gedrag) zijn. Individuele kijkers zullen de rolmodellen imiteren wanneer ze in de rolmodellen gelijkens zien met zichzelf en ze bovendien als aantrekkelijk en machtig beschouwen (Nariman, 1993; Ward & Rivadeneyra, 1999). Wanneer een personage zichtbaar zoekt naar de oplossing van een probleem, wordt het identificatieproces bij de kijker bevorderd. Door een personage te laten leren van fouten en van "slecht" naar "goed" te laten veranderen, wordt de kijker een concreet handelingsmodel aangereikt. Zo wordt getoond hoe het gezonde gedrag in het dagelijkse leven toegepast kan worden. Volgens Bouman (1999) is dat een belangrijke voorwaarde voor effectief sociaal leren. Identificatie met een rolmodel op televisie is overigens niet afhankelijk van sekse. Jongens identificeren zich niet uitsluitend met jongens en meiden niet uitsluitend met meiden. Uit onderzoek van de NOS blijkt dat kijkers, zowel mannen als vrouwen, zich bij voorkeur identificeren met personages die daadkrachtig, actief, in balans, onafhankelijk, resoluut, moedig en aardig zijn (Emmelkamp, 1995). Later in deze literatuurstudie wordt vanuit de sociale leertheorie ook bij rolmodellen stilgestaan.

5 Modellen voor gezondheidsbevordering

In aansluiting op de theorieën van de mogelijke effecten van televisie op de kijkers, wordt nu gekeken naar verschillende relevante modellen voor gezondheidsbevordering. Welke aanknopingspunten bieden deze modellen voor de representatie van gezonde seksualiteit voor jongeren in Nederlandse (soap)series?

5.1 Stages of change

Het 'stages of change'-concept, uit het 'Transtheoretisch model' van Prochaska, DiClemente & Norcross, onderscheidt in het proces van gedragsverandering vijf stadia (Brug et.al., 2000:95):

- Stadium 1: precontemplatie. Gedragsverandering wordt (nog) niet overwogen.
- Stadium 2: contemplatie. Gedragsverandering wordt overwogen (binnen zes maanden).
- Stadium 3: voorbereiding. Gedragsverandering wordt gepland en voorbereid.
- Stadium 4: actie. Gedragsverandering wordt uitgevoerd.
- Stadium 5: gedragsbehoud. Gedragsverandering wordt ten minste al zes maanden volgehouden.

Uit onderzoek blijkt dat om naar het volgende stadium over te kunnen gaan, verschillende determinanten van belang zijn. Daardoor kan het 'stages of change'-concept als middel dienen voor het toesnijden van gezondheidkundige interventies op het passende veranderingsstadium. Hieronder is in de tabel te zien welke determinanten bij welk stadium horen (naar tabel 6.1 in Brug et.al, 2000:97).

Veranderingsstadium	Determinant
Precontemplatie	<ul style="list-style-type: none"> • kennis • risicoperceptie • onrealistisch optimisme • attitudes
Contemplatie en voorbereiding	<ul style="list-style-type: none"> • vaardigheden • eigen-effectiviteitsverwachting • sociale steun • barrières • doelen stellen
Actie en gedragsbehoud	<ul style="list-style-type: none"> • implementatie intenties • feedback • bekrachtiging • sociale norm • sociale steun • attributies

Vervolgens kan zo de gezondheidsvoorlichting of bevordering afgestemd worden op het stadium waarin de doelgroep zich op dat moment bevindt.

Basiseisen aan gezondheidsvoorlichting zijn, volgens Bartholomew et.al.

(Bartholomew, 2001:180-183): succesvolle communicatie; relevant, op maat gesneden en geïndividualiseerd; voorzien van feedback en bekrachtiging en gefaciliteerd (het aanreiken van de benodigde middelen om het gezonde gedrag uit

kunnen te voeren of om barrières voor het gezonde gedrag uit de weg te kunnen ruimen).

5.2 De sociale leertheorie, rolmodellen en Sociaal Cognitieve Theorie³

De sociale leertheorie, ontwikkeld door psycholoog Albert Bandura, gaat ervan uit dat mensen kunnen leren door te kijken naar rolmodellen (Nariman, 1993). De theorie stelt dat de aanpassing van de mens aan de maatschappij grotendeels door middel van observatie plaats vindt. De rolmodellen kunnen zowel échte mensen zijn, als personages uit films en televisieprogramma's (plaatsvervangend leren).

In E-E soapseries wordt de sociale leertheorie van Bandura gebruikt om de rolmodellen te vormen, door middel waarvan de kijker kan leren (Nariman, 1993). Deze rolmodellen creëren volgens Nariman geen normen en waarden, maar bekrachtigen de normen en waarden die gedrag beïnvloeden. Daarbij is er één centrale norm, waaromheen diverse normen voorkomen die samenwerken als een systeem van normen en waarden. Volgens Nariman behelst het veranderen van gedrag niet het veranderen van waarden of normen, maar het herschikken van het systeem op dusdanige wijze dat het geassocieerd wordt met 'prosociaal gedrag' (Nariman, 1993:40). Volgens de sociale leertheorie van Bandura, is hierbij van belang dat de modellen die de waarden omzetten in gedrag, daarvoor beloofd of bestraft worden. Het zien van de beloning moet de kijker motiveren hetzelfde gedrag uit te oefenen. Het zien van een straf moet de kijker ervan weerhouden het 'ongezonde' gedrag te vertonen.

Om te kunnen leren van gedrag dat geuit wordt door rolmodellen, moet de kijker zich kunnen identificeren met het rolmodel (Nariman, 1993). Maar er zijn drie verschillende rolmodellen mogelijk: het positieve rolmodel, het overgangs- of transitionele rolmodel en het negatieve rolmodel. Het positieve rolmodel accepteert het gewenste gezonde gedrag en prijst het aan. Het negatieve rolmodel wijst het gewenste gedrag af en belemmert anderen bij het uitoefenen van het gewenste gedrag. Het transitionele rolmodel zal veranderen van een negatief naar een positief rolmodel. De negatieve rolmodellen moeten een duidelijke én realistische reden hebben voor hun gedrag, stelt Nariman. Deze reden moet overeenkomen met de redenen die de doelgroep misschien belemmert om het gewenste gedrag uit te oefenen. De personages die negatieve rolmodellen vormen, moeten veroordeeld worden door het publiek. Dit wordt opgeroepen doordat het negatieve rolmodel voor zijn of haar gedrag (realistisch) gestraft wordt.

Het publiek dient het meest te identificeren met het transitionele rolmodel (Nariman, 1993). Om dit voor elkaar te krijgen dienen de acteurs fysiek en socio-economisch te lijken op het beoogde publiek.

Volgens de sociale leertheorie wordt gedrag geleerd op basis van observatie en imitatie. Leren wordt hier gezien als herstructurering van het denken door voorbeeldwerking (modellering/rolmodellen), imitatie, herhaling en corrigerende feedback (Damoiseaux, Gerards, Kok & Nijhuis, 1987).

De sociale leertheorie van Bandura gaat ervan uit dat gedrag dat bijvoorbeeld op televisie als lonend verbeeld wordt (leidend tot status, succes of beloning), een verhoogd potentieel heeft om als voorbeeld te dienen bij het publiek (Kunkel, Cope & Colvin, 1998).

---

³ Zie voor theorie over de Sociaal Cognitieve Theorie ook: Baranowski, Perry & Parcel (1990)

Het sociaal leren van televisie met rolmodellen bestaat uit vier subprocessen. Ten eerste moet een model de *aandacht* van de kijker kunnen trekken, wat kan gebeuren door een populair genre of aantrekkelijk rolmodel te kiezen. Ten tweede moet het beeld en de symbolen de kijker *bijblijven*, wat gebeurt wanneer de kijker overeenkomsten ziet met het rolmodel en zijn of haar omstandigheden en deze als belangrijk beschouwd in het eigen leven (herkenbaarheid), maar ook door herhaling van beelden of boodschappen. Ten derde moet de kijker in staat zijn het getoonde gedrag zelf te *produceren*, hetgeen wordt bereikt door een grote mate van realiteit en herkenbaarheid rond de modellen te creëren. Tot slot dient het gedrag van het rolmodel *bekrachtigd* te worden door middel van een beloning of straf, die realistisch is (Bouman, 1999; Damoiseaux, Gerards, Kok & Nijhuis, 1987).

Daarnaast zou parasociale interactie tussen kijker en personages gestimuleerd moeten worden, omdat zo het effect van 'intimiteit op afstand' gecreëerd wordt, wat het leren bevordert. Bovendien lokt parasociale interactie ook daadwerkelijke sociale interactie uit, doordat de kijker de neiging krijgt de personages en belevenissen die dicht bij hem/haar staan te bespreken met echte vrienden en kennissen (Bouman, 1999).

Bandura werkte zijn sociale leertheorie uit in de Sociaal-Cognitieve Theorie (Brug et.al., 2000). Deze theorie gaat ervan uit dat het gedrag van mensen grotendeels bepaald wordt door de verschillende verwachtingen die men van dat gedrag heeft. Daarbij zijn drie soorten verwachtingen te onderscheiden: 'situation-outcome expectancies', 'action-outcome expectancies' en 'self-efficacy' (Brug et.al., 2000:62). Situation-outcome expectancies zijn "verwachtingen over de consequenties van gebeurtenissen in de sociale en fysieke omgeving zonder dat er sprake is van persoonlijke actie". Action-outcome expectancies zijn "verwachtingen over wat de consequenties zijn van persoonlijke acties". Self-efficacy ten slotte, bestaat uit "de verwachtingen over of men in staat is een bepaalde actie uit te voeren" (Brug et.al., 2000:62).

Volgens Bandura is gedrag dynamisch en het gevolg van aanhoudende interacties tussen elkaar beïnvloedende aspecten van de omgeving, een persoon en zijn of haar gedrag. De verschillende aspecten zijn daardoor elkaars 'determinanten'. Bandura noemt dit 'wederzijds determinisme' (Brug et.al., 2000:62). Het sociaal leren door middel van rolmodellen is een belangrijk onderdeel van de SCT. Daarnaast is volgens Bandura 'self-control' (Brug et.al., 2000:63) een bepalende factor in het menselijk functioneren. Dat wil zeggen dat mensen verschillende methoden hebben om doelen te bereiken, zichzelf te motiveren en te belonen en om met de bijbehorende emoties om te gaan.

De sociale leertheorie en SCT geven niet alleen een verklaring van menselijk gedrag, maar dienen in de gezondheidsvoorlichting met name als richtlijn voor het construeren van methoden van gedragsverandering, constateert Brug et.al. (Brug et.al., 2000). In onderzoek is het belang van sociaal leren aangetoond, evenals de belangrijke rol die 'self-efficacy' speelt.

Bij de SCT staat een aantal 'determinanten' (Brug et.al., 2000:66) centraal. Ten eerste attitude. Ten tweede de subjectieve norm en sociale invloed. Ten derde de eigen-effectiviteitsverwachting ('self-efficacy') (Brug et.al., 2000:66).

'Attitude' duidt op de houding van mensen ten aanzien van onderwerpen. Attitudes zijn redelijk stabiel en komen onder andere tot stand op basis van eerdere ervaringen. Ze zijn niet alleen gebaseerd op het verstand, maar ook op gewoonten en overtuigingen. De attitude wordt gevormd door uitkomstverwachtingen van

gedrag, oordelen over de voor- en nadelen en de evaluatie daarvan (Brug et.al., 2000).

Onder 'subjectieve norm' wordt door Fishbein en Ajzen verstaan: "de gepercipieerde verwachtingen van belangrijke anderen" (Brug et.al., 2000:67). Uitgangspunt daarbij is dat het negeren van de verwachtingen van de sociale omgeving kan leiden tot negatieve gevolgen. Daarbij spelen twee elementen een rol: welke verwachtingen een persoon denkt dat anderen van hem of haar hebben én de mate waarin die persoon zich daar wat van aantrekt. Deze elementen worden 'normative beliefs' en 'motivation to comply' genoemd (Brug et.al., 2000:67).

De eigen-effectiviteitsverwachting heeft volgens Bandura drie dimensies (Brug et.al., 2000:67). Ten eerste de 'magnitude': de inschatting van de moeilijkheid van de vaardigheden die nodig zijn om bepaald gedrag uit te voeren. Ten tweede de 'generality': de inschatting van de problemen die dat gedrag met zich meebrengt. Ten derde 'strength': de mate waarin men zelfvertrouwen heeft in het te vertonen gedrag. Deze inschattingen hoeven niet met elkaar op één lijn te liggen.

De oorzaken waaraan een persoon vervolgens een gebrek aan succes toeschrijft (attributies), hebben invloed op de eigen-effectiviteitsverwachting. Zo kan de oorzaak toegeschreven worden aan een toevallige omstandigheid. Dit heeft weinig invloed op de verwachting. Maar men kan de oorzaak ook leggen bij een persoonlijke eigenschap of het lot, waardoor de eigen-effectiviteitsverwachting daalt. Naast attitude, sociale norm en eigen-effectiviteit, zijn ook kennis, affectieve factoren en gewoonte van invloed op het gedrag van mensen.

5.3 Seksuele interactietheorie

De seksuele interactietheorie is specifiek van toepassing op het veilig vrijen. Zij houdt rekening met diverse factoren en maakt daarbij gebruik van verschillende andere theoretische noties, zoals self-efficacy.

De interactietheorie gaat ervan uit dat de sociale werkelijkheid door de gesprekdeelnemers gezamenlijk geproduceerd wordt, waarbij betekenissen wederzijds uitgewisseld worden (Rademakers et.al., 1992:12). Veilig vrijen wordt hierbij gezien als een leerproces (Rademakers et.al., 1992:13), gebaseerd op contactervaringen, veranderende inzichten en definities van de situatie en ontwikkeling van de interactievaardigheden. Straver ontwierp voor de ontwikkeling in het leren omgaan met relaties en seksualiteit het model van 'de trapsgewijze interactiecarrière' (Rademakers, 1990:196). Het model legt de nadruk op de actieve rol die de jongere zelf in het ontwikkelingsproces, de 'carrière' speelt (Rademakers, 1990; 1995).

Het proces dat Straver beschrijft omvat een aantal veranderingsniveaus, dat samen de ontwikkeling vormt (Rademakers, 1990:197). Ten eerste verandert de betekenisgeving aan relaties en seksualiteit. Ten tweede veranderen de contacten met de partner, zowel de mate van emotionele betrokkenheid als de intensiteit van het lichamelijke contact. Tot slot verandert de mate waarin men in staat is de interactie zodanig te sturen, dat het een bevredigend verloop heeft. Bij een probleemloze ontwikkeling leren jongeren nieuwe ervaringen, betekenissen en vaardigheden te integreren in de eigen handelingen (Rademakers, 1995). Dit wordt interactiecompetentie genoemd (Rademakers, 1990; 1995).

Interactiecompetentie is het gemak waarmee iemand zich in seksuele situaties gedraagt en het vermogen een seksueel contact bevredigend vorm te geven (Rademakers, 1995; Rademakers et.al., 1992). Voorwaarden voor

interactiecompetentie zijn zelfvertrouwen, vrij uit kunnen spreken en onderhandelingsvaardigheid. Daarnaast moet een persoon het initiatief kunnen nemen om over veilig vrijen een gesprek te beginnen met de partner, de legitimiteit van de wens tot veilig vrijen zien, de beschikking hebben over strategieën en vaardigheden om in de communicatie over en weer zonedig de ander te overtuigen. Daarnaast moet iemand een bepaalde zelfwaardering hebben. Tot slot moet een persoon in staat zijn om te 'leren' van zijn of haar ervaringen om de interactiecompetentie steeds verder te ontwikkelen. Om dit te kunnen, moet een persoon volgens Rademakers beschikken over een bepaalde eigenschap. "Een voorwaarde om te kunnen leren van je eigen ervaringen is een zekere mate van zelfreflectie (...) Communicatie met anderen kan daarbij zeer behulpzaam zijn. (Rademakers, 1990:199).

De eerste stap in de communicatie over veilig vrijen zou, volgens Rademakers, het maken van een risico-inschatting moeten zijn. De belangrijkste elementen daarvan zijn volgens Rademakers et.al. het verkrijgen van informatie of indrukken over de seksuele leefstijl van de partner en over eerder preventiegedrag en het maken van een inschatting van het huidige contact met de partner (Rademakers et.al., 1992:115). Op basis daarvan zou een voornemen gemaakt moeten worden tot al dan niet gebruik van voorbehoedsmiddelen. Het eigen voornemen tot condoomgebruik is een belangrijke factor in veilig vrijgedrag, aldus Rademakers et.al.⁴ Dit werd eveneens door Schaalma en Kok gesignaleerd (Schaalma & Kok, 2001). Andere belangrijke factoren zijn volgens Rademakers et.al. of partners vervolgens de eigen voornemens aan elkaar kenbaar maken en wanneer dat gebeurt en de manier waarop dat gebeurt. Vervolgens zijn van belang het (non)verbale overleg en de onderhandeling over het veilig vrijen. Eigen competentie wordt in de interactietheorie als hoofdzaak bij het totstandkomen van veilig vrijgedrag gezien. Daarop wordt wel invloed uitgeoefend door de grenzen en richtingen van de partner.

Op basis van de interactietheorie zou seksuele gezondheidsbevordering voor jongeren gericht moeten zijn op de volgende aandachtspunten (samengesteld uit: Van der Pligt & Richard, 1994:194-195; Rademakers et.al., 1992:133-135; Straver & Rademakers, 1996:97-98):

1. aandacht voor en nadruk op de interactionele en seksuele context waarin het veilig vrijgedrag tot uiting moet komen, gebruik makend van voorbeeldgedrag;
2. aandacht voor algemene seksuele vorming met een open en positieve houding ten opzichte van seksualiteit, jongeren ervaring op laten doen en het zelfvertrouwen leren versterken en ook leren ervaringen met anderen uit te wisselen;
3. het geven van suggesties hoe je op een effectieve, prettige manier veilig vrijen en condoom gebruik aan de orde kunt stellen, aandacht voor sociale vaardigheden en controle krijgen over de eigen situatie;
4. het voeren van discussies over vaardigheden, situaties en aanvaardbaarheid ten aanzien van diverse veilig vrijen strategieën;
5. vergroting van de herkenbaarheid van informatie voor individuele personen, rekening houden met meerdere typen mensen;

---

⁴ Dit voornemen wordt beïnvloed door: '*affect anticipated with condom use*'. Dat wil zeggen: de positieve en negatieve associaties die een persoon kan hebben bij condoomgebruik, beïnvloeden het veilig vrijgedrag. Uit onderzoek blijkt dat het condoomgebruik bij jongeren in Nederland een negatievere waardering heeft en lagere status dan pilgebruik. De jongeren zien een condoom als minder betrouwbaar, niet zo gemakkelijk in het gebruik en storend tijdens het vrijen (Rademakers, 1995). Dit kan een belemmering voor condoomgebruik zijn.

6. wegnemen van misvattingen rond de kans op besmetting;
7. vergrootte nadruk op het concept 'geanticipeerde spijt'⁵ en meer aandacht voor SOA in het algemeen, niet alleen AIDS.

---

⁵ Het gevoel van '*geanticipeerde spijt*' wordt door Van der Pligt en Richard gedefinieerd als: "the presence of negative feelings such as regret, anxiety, and worry and the relative absence of positive feelings" (Van der Pligt & Richard, 1994:192). Wanneer dergelijke emoties aanwezig zijn na onveilig seksueel gedrag, is de kans dat daarna preventieve maatregelen worden genomen groter. Dit effect kan zelfs al optreden wanneer spijt alleen in gedachten van tevoren is geanticipeerd (Van der Pligt & Richard, 1994).

6. Analysemethoden

De selectie van de soapserie fragmenten vindt plaats volgens de criteria van gezonde seksualiteit: uitingen van potentiële of waarschijnlijke seksuele intimiteit en seksuele dialoog. Daarna worden de scènes geanalyseerd. Daarvoor dient een geschikte analysemethode gevonden worden. Hieronder wordt een aantal relevante analysemethoden besproken, waarna een afweging wordt gemaakt welke methode in het project *Gezondheid in Beeld* het beste toegepast kan worden.

6.1 Discours analyse

Bij de opzet van dit onderzoek was in eerste instantie voor de fragmentanalyse gedacht aan de methode van discours analyse. Dit idee was ontstaan vanuit de behoefte van scriptschrijvers aan concrete tekstadviezen voor een Entertainment-Education script. Discours wordt door Te Molder, in navolging van Potter en Wetherell gedefinieerd als “texts and talk in social practices”, oftewel tekst en gepraat in sociale bezigheden, waarbij context en interpretatie de betekenis bepalen (Te Molder, 1995:16). Discours analyse richt zich op de acties die mensen bewerkstelligen met hun taalgebruik, geobserveerd in *natuurlijke* situaties. Dat laatste wil zeggen zonder dat de situatie door de onderzoeker is beïnvloed. Drie belangrijke aspecten van discours analyse zijn actie, het ‘natuurlijke’ gesprek en constructie.

Door het gebruik van taal wordt sociale actie verricht. Zo kan bijvoorbeeld een beschuldiging geuit worden, excuses gemaakt worden, een compliment gegeven worden of de eigen verantwoordelijkheid gebagatelliseerd worden. Om te begrijpen welke uitingen welke sociale acties tot gevolg hebben, moet gekeken worden naar de context van de uiting; zowel context in de zin van het gesprek en de omstandigheden zelf als de bredere culturele bronnen waarvan de gespreksdeelnemer gebruikmaakt. Om de context te kunnen bekijken moeten zowel de gespreksdeelnemers als de discursieve analist de uitingen interpreteren. Daarbij moet goed gekeken worden naar wie verantwoordelijk is voor wat gezegd wordt; naar de verantwoordelijkheid in de gebeurtenis die verteld wordt en in de spreker zelf. Deze verantwoordelijkheid kan volgens Te Molder alleen herkend en bereikt worden door middel van reeksen van acties (Te Molder, 1995:33). Daarom vormen de reeksen van actie de basis van de discursieve analyse.

De beschrijvingen of uitingen waarmee de reeksen van acties tot stand worden gebracht zijn door de mensen zelf geconstrueerd en bovendien incompleet. Mensen gebruiken echter technieken waarmee ze hun verhaal een feitelijke lading geven. Voorbeelden van deze technieken zijn: levendige beschrijvingen geven of extreme formuleringen te gebruiken (“Iedereen van mijn leeftijd is al eens met iemand naar bed geweest”). Door zo een bepaalde versie van een gebeurtenis te geven, wordt impliciet of expliciet bij voorbaat een alternatieve versie aan de kant gezet. Dit wordt “retorische constructie” genoemd (Te Molder, 1995:41).

Discours analyse zoekt naar patronen in gesprekken en naar afwijkingen daarop. Door de interactionele gevolgen van het patroon én de afwijkingen daarin met elkaar te vergelijken wordt uitgezocht wat precies de kenmerken van het patroon zijn (Te Molder, 1995:61) en wat de achterliggende structuren zijn die een gesprek vormgeven. Om de patronen te vinden is de analyse gericht op de details van de sociale interacties en niet op statistische generalisaties. Daarbij worden zo min mogelijk theoretische noties gebruikt, om de onderzoeker in staat te stellen zich zo

veel mogelijk in de gespreksdeelnemers in te leven. Gesprekken worden namelijk geanalyseerd vanuit de betekenis die de deelnemers er zelf aan geven (ibid.). Er is dus een grote, interpretatieve rol voor de onderzoeker weggelegd. De conclusies van de onderzoeker dienen dan ook controleerbaar te zijn door in de verslaglegging van de interpretaties ook een uitgebreide hoeveelheid ruwe data op te nemen, aldus Te Molder (Te Molder, 1995:62).

6.2 Semiotiek

Semiotiek is de studie van alles wat voor communicatie gebruikt wordt: woorden, beelden, verkeerstekens, symbolen, muziek, enzovoorts en komt voort uit de ideeën van Ferdinand de Saussure (Seiter, 1992). Semiotiek bekijkt hoe deze ‘tekens’ communiceren en de regels die het gebruik van de ‘tekens’ besturen; hoe betekenis geconstrueerd wordt. De kleinste eenheid van betekenis is in de semiotiek de ‘sign’ (het teken). Elke ‘sign’ heeft een ‘signifier’ (het aangeduide; het beeld, object of geluid zelf) en een ‘signified’ (het concept dat gerepresenteerd wordt). Ter verduidelijking een voorbeeld: de ‘sign’ “condoom” is samengesteld uit een condoom dat in een televisieprogramma in beeld komt (signifier) én het concept van “condoom” (signified): een beschermmiddel tegen SOA en HIV.

Er zijn verschillende soorten ‘signs’ (Seiter, 1992). Ten eerste de symbolische, dat zijn de beelden zelf. Ten tweede zijn er iconische tekens, dat is wanneer de signifier gelijk is aan het signified (bijvoorbeeld een tekening van een condoom. Het condoom hoeft niet daadwerkelijk aanwezig te zijn om de tekening betekenis te geven). Ten derde zijn er nog indexicale tekens, wanneer er een materiële connectie is tussen signifier en signified (hierbij is er sprake van een noodzakelijke fysieke aanwezigheid van de signified).

De sign/signifier relatie kan op twee manieren vorm gegeven worden, door denotatie en connotatie (Seiter, 1992). Denotatie is een duidelijke, voor de hand liggende betekenis van een symbool (het beeld van een condoom verwijst ook naar een condoom), terwijl connotatie een subjectievere werking heeft; signifier en signified brengen samen een toegevoegde betekenis tot stand of verwijzen naar een andere signified. Het roept emoties of gevoelens bij een mens op, die voortkomen uit zijn of haar cultuur, waardoor een ideologie tot stand gebracht wordt (Seiter, 1992; Ivo Martijn, 2000). Wordt het condoom bijvoorbeeld getoond in een setting met zachte beeldfiltering, romantische muziek en mooie belichting met verliefde personages, kan de kijker het condoom associëren met bijvoorbeeld liefde, romantiek en verantwoordelijkheid. Terwijl wanneer het getoond wordt in harde belichting, agressieve muziek en sterke contrasten het condoom geassocieerd kan worden met losbandigheid en liefdeloosheid. Connotatie kan vaak met één woord omschreven worden: bijvoorbeeld nobel, romantisch, verantwoordelijkheid enz.

Roland Barthes (Ivo Martijn, 2000) heeft aan de twee vormgevingen denotatie en connotatie nog een derde manier toegevoegd om de relatie sign/signifier vorm te geven: mythes. Een mythe heeft hier de betekenis van de wijze waarop een cultuur over iets denkt en iets begrijpt, in de vorm van een ‘keten van associaties’ (Ivo Martijn, 2000:11), waarvan mythes de concrete uitingen zijn. Vaak bestaan mythes uit stereotypen. Dit overstijgt dus de persoonlijke associaties die optreden bij connotatie. Mythes zijn altijd constructies, die regelmatig bevestigd worden door de media en mensen zelf. Hiervoor moet een mythe een bepaalde mate van waarheid hebben, anders kan het niet steeds bevestigd worden. Tegenwoordig lijken mythes steeds minder vast te staan dan vroeger, door de grote hoeveelheid beschikbare

beelden. Er kan dus ook verzet tegen een heersende mythe bestaan. Een voorbeeld is de mythe dat losbandige homoseksuelen veel meer risico lopen op besmetting met SOA en HIV dan heteroseksuelen. Of dat one-night-stands meer risico opleveren dan seriële monogamie.

6.3 Het model van Fiske

De televisiekijker is volgens Fiske (1987) in de eerste plaats een sociaal subject. De sociale subjectiviteit van de kijker heeft invloed op de constructie van betekenis. Fiske maakt daarom een onderscheid tussen de geconstrueerde kijker van een televisieprogramma en de daadwerkelijke kijker. Een gevolg van deze aanname is dat een televisieprogramma niet een eenduidige betekenis kan hebben. Fiske betoogt dat teksten uit een gestructureerde polysemie bestaan: teksten bieden een gerangschikte veelvoud aan mogelijke betekenissen, die echter pas vorm krijgen door de onderhandeling tussen de sociaal gesitueerde kijker en de tekst. Fiske heeft een analysemodel ontwikkeld, dat is gericht op de wijze waarop betekenis op televisie wordt geproduceerd. Televisie maakt hierbij gebruik van zogenaamde 'codes'. Een code is een "rule-governed system of signs, whose rules and conventions are shared amongst members of a culture, and which is used to generate and circulate meanings in and for that culture" (Fiske, 1987:4). Codes zijn daardoor verbonden met producenten, teksten, publiek en intertekstualiteit. De codes werken in een hiërarchische structuur, waarin zich drie niveaus bevinden. Het model van Fiske werkt als volgt.

Een uitgezonden gebeurtenis is allereerst gecodeerd door *sociale codes*, te zien op niveau 1 van de "realiteit" in elementen als: uiterlijk, kleding, make-up, omgeving, gedrag, taalgebruik, gebaren, uitdrukking, geluid, enz. Deze worden vervolgens elektronisch gecodeerd door *technische codes* te zien op niveau 2 van de "representatie", zoals camera, licht, montage, muziek en geluid. Deze brengen op hun beurt weer de *conventionele representatieve codes* over, die de representatie vormgeven, zoals bijvoorbeeld: narratief, conflict, karakter, actie, dialoog, setting, casting, enz. Deze codes zijn samenhangend en sociaal georganiseerd op niveau 3 van de "ideologie", door *ideologische codes*, zoals individualisme, patriarchie, ras, klasse, materialisme, kapitalisme, enz. (Fiske, 1987:5). Volgens Fiske bestaat het televisiekijken en het begrijpen van wat men ziet uit een constante op- en neergaande beweging tussen de verschillende niveaus uit het model. Begrip wordt alleen geproduceerd wanneer realiteit, representaties en ideologie samensmelten tot een schijnbare natuurlijke eenheid. Hieronder is het model van Fiske schematisch weergegeven.

Een gebeurtenis die uitgezonden wordt is eerst al gecodeerd door *sociale codes*, zoals die van:

Niveau 1:

“Realiteit”

uiterlijk, kleding, make-up, omgeving, gedrag, taal/gesprek, gebaren, uitdrukking, geluid, enzovoorts.

deze worden elektronisch gecodeerd door *technische codes* zoals:

Niveau 2:

“Representatie”

camera, licht, montage, muziek, geluid

welke de *conventionele representatieve codes* overbrengen, die de representatie vormgeven, zoals bijvoorbeeld: narratief, conflict, karakter, actie, dialoog, setting, casting, enzovoorts

Niveau 3:

“Ideologie”

welke samenhangend en sociaal geaccepteerd georganiseerd zijn door *ideologische codes*, zoals individualisme, patriarchie, ras, klasse, materialisme, kapitalisme, enzovoorts.

Naar Fiske (1987:5)

In de praktijk werkt het model als volgt. Bijvoorbeeld: een scène tussen een jongen en meisje in een bed die een discussie voeren over het wel of niet gebruiken van een condoom. Gezegd kan worden dat het meisje zware make-up gebruikt, dat de jongen rookt, dat beide met een plat Amsterdams accent praten en dat ze in een goedkoop hotel zijn (*sociale codes*). Ook kan gezegd worden dat er felle belichting is gebruikt, dat de camera positie hoog is, dat het hotel gehorig is waardoor geluiden van de burens te horen zijn en dat het bed kraakt (*technische codes*). Daarnaast kan geconstateerd worden dat de personages beide veel sekspartners hebben gehad, dat zij een serieus meisje is en dat hij bij de dag leeft. Genoteerd kan worden dat hij haar met geruststellende woorden ervan probeert te overtuigen dat er geen risico is op SOA of HIV en dat zij daar tegenin brengt dat een vriendin, die het ook zonder deed, wel besmet werd met chlamydia. Uit de verhaallijn blijkt bovendien dat hij wel degelijk besmet is met HIV en dat zij daar op het nippertje aan ontsnapt door niet met hem naar bed te gaan (*conventioneel representatieve codes*). Hieruit kan geconcludeerd worden dat onder deze omstandigheden seks te risicovol is en afgeraden moet worden, wat uiteindelijk een bepaalde ideologie en een moraal representeert.

Om betekenis te construeren, is het van belang dat de kijker actief betrokken is bij het televisieprogramma. De actieve relatie ontstaat wanneer het publiek met elkaar gaat praten en ‘roddelen’ over het programma, aldus Fiske (1987). Bouman (1999) signaleerde dit ook al. Daarnaast zijn volgens Fiske ook de secundaire teksten

(geschreven teksten over televisie, zoals recensies, advertenties en roddelstukken over de sterren) van invloed op de betekenisgeving.

6.4 Afweging analysemethoden

De analyse methode van discours analyse richt zich meer op gedachtegangen achter wat wordt gezegd, dan op de uitspraken zelf. Daarom is deze methode minder geschikt voor de analyse van televisieprogramma's. Bij scènes in televisieprogramma's kan niet gekeken worden naar de dieperliggende structuren die de uitingen van een persoon bepalen en de natuurlijke reactie van een ander persoon daarop. De teksten zijn van tevoren uitgeschreven in scripts en daardoor geen 'natural talk'.

Semiotiek beschrijft wel hoe teksten betekenissen produceren, maar slaat geen acht op de producenten van die teksten, op de kijkers en ook negeert het de context van tekst, producent en kijker. Semiotiek kan wel dienen als beschrijvende methode van de betekenis van televisietekst. Dit kan echter ook met de analysemethode van Fiske.

De analysemethode van John Fiske geeft bovendien een concreet analysemodel, op basis waarvan voor *Gezondheid in Beeld* een analyseschema gemaakt kan worden. Het model schenkt ook aandacht aan de verschillende elementen en niveaus van televisie die een rol spelen bij de representatie van seksualiteit. Hierbij is aandacht voor de verschillende aspecten van televisie, van camerastanden en dialoog tot ideologieën. Met name bij het medium televisie is het van belang verder te kijken dan naar de dialoog alleen. Veel wordt namelijk gerepresenteerd door middel van visuele elementen; beelden, uitdrukkingen en symbolen.

Het thema seksualiteit kan op verschillende manieren naar voren komen, zoals geconstateerd is bij de definitie van seksualiteit. Dit kan gebeuren in de dialoog, in non-verbaal gedrag en in een geïmpliceerde situatie. Of daarbij gebruik gemaakt wordt van bijvoorbeeld transitionele rolmodellen, moet blijken uit de overkoepelende ideologie van een scène of verhaallijn. Deze diverse en uiteenlopende aspecten vallen allen binnen het beproefde model van Fiske. Het model van Fiske biedt bovendien niet alleen het instrumentarium om de beelden als zodanig beschrijven, maar ook om de betekenis die in de verschillende lagen wordt geproduceerd te interpreteren.

De keuze voor deze methode van Fiske wordt ondersteund door de notie van Bragg en Buckingham (2002) dat er meer aandacht moet komen voor de interpretatie en het gebruik van televisie door de kijkers. Bragg en Buckingham maken daarbij aanbevelingen voor onderzoek naar de relatie tussen jongeren en seks op televisie. Eén daarvan is het gebruik maken van een kwalitatieve onderzoeksmethode, met aandacht voor de actieve rol die het publiek speelt in de betekenisgeving van televisie. Het model van Fiske past bij deze aanbeveling. Daarom is dit model het meest geschikt voor de analyse van de fragmenten.

7. Aanknopingspunten voor representatie

Uit voorgaande informatie kan nu een antwoord gegeven worden op de vraag naar de aanknopingspunten die uit de literatuur naar voren komen voor de representatie van gezonde seksualiteit voor jongeren in Nederlandse, bij jongeren populaire, hedendaagse soapseries.

De definitie die in dit project wordt gehanteerd voor veilig vrijen luidt: *het op basis van een realistische inschatting van het risico van ongewenste zwangerschap, AIDS en SOA besmetting de seksuele interactie zodanig sturen dat de risico's op bevruchting én besmetting adequaat vermeden worden*. Het thema seksualiteit kan op verschillende manieren naar voren komen, zoals geconstateerd is bij de definitie van seksualiteit. Dit kan gebeuren in de dialoog, in non-verbaal gedrag en in een geïmpliceerde situatie.

In de literatuur worden elementen genoemd, die tezamen een beeld geven van de ideaal-typische situatie met betrekking tot gezonde seksualiteit. In de televisieprogramma's moet gebruik gemaakt worden van de techniek van sociaal leren met behulp van rolmodellen. Mensen leren door te kijken naar rolmodellen. De ideale situatie in een televisieprogramma houdt in: een open en positieve houding van ouders tegenover de seksualiteit van hun kinderen, een door de jongeren ervaren gelijkheid tussen de seksen, zelfvertrouwen en voldoende steun van vrienden bij de positieve rolmodellen. Positieve rolmodellen hebben voldoende kennis van SOA, staan positief tegenover het gebruik van condooms en dat wordt ook gestimuleerd door derden. Ook hebben de rolmodellen voldoende 'self-efficacy'. De rolmodellen bieden jongeren de mogelijkheid tot sociaal leren, met name transitionele rolmodellen. Deze tonen namelijk hoe gedrag kan veranderen en bieden daardoor meteen een concreet handelingsmodel. Het gedrag wordt bekrachtigd door het rolmodel te straffen of belonen voor zijn of haar gedrag. Om de positieve voorbeelden en rolmodellen genoeg aandacht te laten trekken bij de kijkers en sociaal leren mogelijk te maken, dienen de personages en situaties vooral herkenbaar en realistisch te zijn, zodat de jongeren zich daarmee kunnen identificeren.

Het televisieprogramma zou de emotionele gevolgen kunnen laten zien van bepaalde keuzes en bovendien de problemen van alle kanten kunnen belichten om zo de jongeren handelingsmodellen aan te reiken. Risico's en verantwoordelijkheid zouden ook verbeeld kunnen worden. Bijvoorbeeld het laten zien van seksueel geduld, het nemen van preventieve maatregelen en het verbeelden van de ongewenste consequenties van ongepland of onverantwoordelijk seksueel gedrag. Rolmodellen zouden zichtbaar een inschatting kunnen maken van het gevaar op ongewenste zwangerschap en SOA en het initiatief nemen hierover te communiceren met de seksuele partner. Het positieve rolmodel heeft een bepaalde mate van interactievaardigheid en zelfvertrouwen. Bovendien heeft het rolmodel een voornemen gemaakt tot veilig vrijgedrag.

Bij het ontwikkelen van soapseries rondom het thema seksualiteit moet rekening gehouden worden met het feit dat jongeren veel aandacht dienen te hebben voor het desbetreffende televisieprogramma en de scène waarin bijvoorbeeld een veilig vrijen boodschap verwerkt zit. De leeftijd van de doelgroep bepaalt uiteindelijk de manier waarop de gezondheidsboodschappen in televisieprogramma's verwerkt worden. Daarbij moet ook rekening gehouden worden met verschillen in gender en etniciteit. Ook moeten het veranderingsstadium van de doelgroep in acht genomen worden. De

soort boodschap die verwerkt wordt in een programma moet afgestemd zijn op de determinanten die behoren bij dat veranderingsstadium.

Volgens de in deze literatuurstudie beschreven theorieën zou gezonde seksualiteit op bovenstaande wijze verbeeld kunnen worden. Of dat daadwerkelijk gebeurt, wordt duidelijk bij de analyse van de fragmenten en bij de bespreking van deze praktijkvoorbeelden met scriptschrijvers, gezondheidsbevorderaars en jongeren. Als analyse methode wordt gekozen voor de methode van Fiske die aandacht schenkt aan de verschillende elementen en niveaus van televisie die een rol spelen bij de representatie van seksualiteit en de interpretatie en het gebruik van televisie door de kijkers.

Literatuur

Acosta-Alzuru, C. (2002). *Tackling the issues: meaning making in a telenovela*. Paper presented to the Popular Culture Working Group, 23 Conference and General Assembly, International Association for Media and Communication Research.

Ajzen, I., Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Allen, Robert C. (1992). Audience-oriented criticism and television. In Robert C. Allen (ed), *Channels of discourse, reassembled: television and contemporary criticism*. London: Routledge.

Bandura, A. (1986). *Social Foundation of Thought & Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

Baranowski, T., Perry, C.L., Parcel, G.S. (1990). How individuals, environments, and health behavior interact: Social Cognitive Theory. In K. Glanz, F.M. Lewis, B.K. Rimer (eds), *Health behavior and health education: theory, research, and practice*. San Francisco: Jossey-Bass.

Bodegraven, R. (1997). Tv-lessen in liefde, bedrog, dood en geboorte: hoe de lokale soap het volk opvoedt. *Onze Wereld*, september, pp 18-22.

Bordwell, D., Thompson, K. (1997). *Film Art: an introduction*. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.

Bouman, M. (1999). *The Turtle and the Peacock; Collaboration for Prosocial Change. The Entertainment-Education Strategy on Television*. Proefschrift Landbouwniversiteit Wageningen.

Bragg, S., Buckingham, D. (2002). *Young People and Sexual Content on Television: a Review of the Research*. Working paper, prepared for the broadcasting standards commission. Institute of Education, University of London, oktober 2002 (nog niet gepubliceerd).

Brug, J., Schaalma, H., Meertens, R.M., Kok, G., Molen, H. van der (2000). *Gezondheidsvoorlichting en gedragsverandering: een planmatige aanpak*. Assen: Van Gorcum.

Bueving, M. (2001). *Aan de buis gekluisterd: een onderzoek naar de succesfactoren van jongerenserries en de invloed daarvan op de identiteit*. Afstudeerscriptie Taal- en Cultuurstudies, Universiteit Utrecht.

Costera Meijer, I. (2001). 'The colour of soap opera: an analysis of professional speech on the representation of ethnicity'. In: *European Journal of Cultural Studies*, vol. 4 (2), 207-230.

Damoiseaux, V., Gerards, F.M., Kok, G.J., Nijhuis, F. (redactie) (1987). *Gezondheidsvoorlichting en -opvoeding: van analyse tot effecten*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.

Emmelkamp, L. (1995). *'Who's whose favourite: viewer identification with female and male characters in television drama'*. Brochure NOS Bureau Beeldvorming m/v.

Fiske, J. (1987). *Television Culture* (London: Routledge).

Foreest, V.H. van (1999). *AIDS prevention interventions for adolescents in Europe and the United States*. Afstudeerscriptie Psychologie, Universiteit Utrecht.

Fulpen, M. van, Bakker, F., Breeman, L., Poelman, J., Schaalma, H. en Vanwesenbeeck, I. (2002). *Vmbo-scholieren, seksualiteit en seksuele vorming*. Rutgers Nisso Groep.

Greenberg, B.S., R.W. Busselle (1996). Soap Operas and sexual activity: a decade later. In *Journal of Communication*, 46 (4).

Greenberg, B.S., L. Hofschire (2000). Sex on entertainment television'. In *Media entertainment: the psychology of its appeal*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Ivo Martijn, E. (2000). *"Leef, met jezelf en elkaar..."*. De voorbeeldfunctie van televisie, geïllustreerd door het programma *Big Brother*. Afstudeerscriptie Algemene Letteren, Universiteit Utrecht.

Janz, N.K., Becker, M.H. (1984). The health Belief Model; a decade later. *Health Education Quarterly*, 11, pp. 1-47.

Kozloff, S. (1992). Narrative theory and television. In Robert C. Allen (ed), *Channels of discourse, reassembled: television and contemporary criticism*. London: Routledge.

Kunkel D., K.M. Cope & C. Colvin (1998). *Sexual messages in "Family hour" television*. Santa Barbara: Dept. of Communication, University of California.

Kunkel D., K.M. Cope, and E. Biely (1999). Sexual Messages on Television: comparing findings from three studies. In *The Journal of Sex research*, vol. 36, nr. 3, pp. 230-236.

Latijnhouwers, S. (1999). 'Een idool dat bij je past: mediahelden versterken ontluikende identiteit'. *0-24. Tijdschrift over Jeugd*, nr. 09

Leeuw, S. de (1999). Een gemeenschap van gevoel: over de rol van emotietelevisie in het kanaliseren van collectieve ervaringen. In *Jaarboek Nederlands Openlucht Museum: 1999*. Arnhem: SUN/Nederlands Openluchtmuseum.

Leeuw, S. de (2001). 'Van politiek correcte soaps tot Lingo comedy: etniciteit op de Nederlandse televisie'. *Tijdschrift voor onderwijs en opvoeding*, jaargang 60, nr. 8/9

- Molder, H. te (1995). *Discours of dilemmas: an analysis of government communicators' talk*. Proefschrift Universiteit van Wageningen.
- Nariman, H.N. (1993). *Soap Operas for Social Change: toward a methodology for entertainment-education television*. Westport, Connecticut; London: Praeger.
- Parsons, J.T., Halkitis, P.N., Bimbi, D. en Borkowski, T. (2000). Perceptions of the benefits and costs associated with condom use and unprotected sex among late adolescent college students. *Journal of adolescence*, 3, pp. 377-391.
- Pligt, J. van der & Richard, R (1994). Changing adolescents' sexual behaviour: perceived risk, self-efficacy and anticipated regret. *Patient Education and Counseling* 23, pp 187-196.
- Rademakers, J. (1990). *De eerste kennismaking met anticonceptie: een onderzoek naar de preventie van ongewenst zwangerschap door jongeren in Nederland*. Delft: Eburon
- Rademakers et.al., J. (1992). *AIDS-preventie in heteroseksuele contacten: risico-inschatting, voornemen en interactie*. Amsterdam/Lisse: Swets en Zeitlinger.
- Rademakers, J. (1995). Anticonceptie en interactie; over de preventie van ongewenste zwangerschap. In *Tijdschrift voor Seksuologie*, 19, pp. 292-298
- SARV International (1997). *Het nationaal Kinder- en Jongeren Trendpanel: een continu kwalitatief onderzoek onder kinderen en jongeren van 6 tot en met 26 jaar. Speciale editie: "Jongeren over Televisie, 1997"*. Rapport 58, juni 1997, jaargang 11.
- Schaalma, H., G. Kok (2001). A school AIDS Prevention Program in the Netherlands. In L. K. Bartholomew, G.S. Parcel, G. Kok & N.H. Gottlieb, *Intervention Mapping: designing theory- and evidence-based health promotion programs*. Mountain View, California: Mayfield Publishing Company.
- Seiter, E. (1992). 'Semiotics, Structuralism, and Television'. In Robert C. Allen (ed), *Channels of Discours, Reassembled: television and contemporary criticism*. London: Routledge.
- Signorielli (1990). Television and Health. In C. Atkin en L. Wallack (eds), *Mass communication and public health: complexities and conflicts*. London: Sage Publications Inc.
- Steele, J.R. (1999). Teenage sexuality and media practice: Factoring in the influences of family, friends, and school. In *The Journal of Sex Research*, vol. 36, nr. 4, pp. 331-341
- Straver, C. (1980). *Kijken naar seks: over de sociale en persoonlijke integratie van seks-in-beeld; onderzoeksgegevens en theorie*. Deventer: Van Loghum Slaterus B.V.

Straver, C.J. (1985). Toenaderingsgedrag van jongens en meisjes: een verwaarloosd thema in SI-onderzoek. In W.A. Arts e.a., *Betekenis en interactie: symbolische interactionisme als onderzoeksperspectief*. Deventer: Van Loghum Slaterus.

Straver, C.J., J. Rademakers (1996). De seksuele ontwikkeling van jongeren in de huidige samenleving. Een overzicht van gegevens en enkele consequenties voor de voorlichting. In *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, vol. 12, nr. 2, pp.76-99

Vanwesenbeeck, I.; Poelman, J.; Reinders, J.; Schaalma, H.; Butte, D.; Fulpen, M. van (2002). *Rationale: herziening lespakket 'Lang leve de Liefde'*. Rutgers Nisso Groep, Stichting soa-bestrijding, Universiteit van Maastricht

Ward, L.M. & R. Rivadeneyra (1999). Contributions of Entertainment Television to Adolescents' sexual attitudes and expectations: the role of viewing amount versus viewer involvement. In *The Journal of Sex Research*, vol. 36, nr. 3, pp. 237-249